Christiaan Gevers

De Vergeten Magistraat

P.F. Tammens, NSB-burgemeester van Groningen van 1943-1945

Tussen de burgemeesters die Groningen in de twintigste eeuw bestuurden, neemt Petrus Fokko Tammens een bijzondere plaats in. Zo was hij de enige nationaalsocialist in het gezelschap en ontving hij zijn benoeming van de Duitse bezetter. Desalniettemin is tegenwoordig de naam Tammens vrijwel vergeten. Toch was de man, die zich tot zijn aanstelling in hoofdzaak bezighield met de teelt van graan en suikerbieten, een krachtig bestuurder. Hij probeerde in zijn ambtsperiode, die nauwelijks langer dan twee jaren duurde, de gemeente door en door nationaalsocialistisch te maken.

Vijfenzeventig jaar na de arrestatie die een einde maakte aan zijn burgemeesterschap, is de NSB'er Pé Tammens vrijwel verdwenen uit het collectieve geheugen van de Stadgers. Reeds vlak na de bevrijding vermeden auteurs van boeken over de bezettingsjaren hem te noemen. Ook Tammens' voorganger én opvolger Pieter Cort van der Linden sprak diens naam bij voorkeur niet uit in het openbaar, zoals bij vergaderingen van de gemeenteraad. Wat ook niet meehielp, was dat Tammens als bestuurder vrijwel geen zichtbare sporen achterliet. Hij zal het niet hebben betreurd, want hierdoor kon hij zich, na zijn vrijlating in 1951, voorgoed in de stad vestigen.

De onbekendheid van de man die gedurende enkele zeer woelige jaren de gemeente bestuurde, was voor mij aanleiding om Tammens eens onder de loep te nemen. Wat voor iemand was hij, wat was zijn achtergrond en hoe kwam het dat juist hij de ambtsketen omgehangen kreeg? Deze vragen lagen ten grondslag aan een onderzoek dat een zestal jaren in beslag nam. Het mondde uit in de biografie *Boer Tammens Houzee. Groningen en zijn NSB-burgemeester*, waarop ik in 2020 promoveerde. Ook dit artikel is hierop

gebaseerd.

De op Grijssloot geboren en opgegroeide Tammens was een ijverig mens uit een geslacht van hardwerkende boeren. Als er iets is dat hem karakteriseert, dan is het wel zijn afkeer van half werk. Dat was al zo op de Rijks Middelbare Landbouwschool, waar een commissie hem bij zijn afstuderen een gouden medaille voor de beste leerling toekende. Bovendien kreeg hij een beurs om nog meer kennis van het boerenbestaan op te kunnen doen. Tammens maakte er dankbaar gebruik van. Vanaf de lente van 1921 exploiteerde hij zijn eigen landbouwbedrijf op het Ruigezand. Daarbij droeg de jonge boer zijn kennis en inzichten graag uit en vervulde hij bestuursfuncties in diverse organisaties die zich inzetten voor de belangen van de boeren. Zo verrichtte hij veel werk als secretaris-penningmeester van het Rechtskundig Bureau voor de Landbouwer. Helaas was de economische situatie niet gunstig. Noord-Amerikaans graan overspoelde de wereldmarkt, waardoor de prijs van Tammens' belangrijkste product scherp daalde. Daardoor beschouwde hij het kapitalisme als een bedreiging van het boerenbestaan.

Als herenboer had Tammens ook een grote afkeer van het communisme en de berichten in de dagbladen over de situatie in de Sovjet-Unie, waar Stalins landbouwpolitiek voor bittere ellende zorgde, maakten dat alleen nog maar erger. Wanneer hij aan het einde van de dag de krant opensloeg, las hij met grote regelmaat artikelen over het lijden van de Russische plattelandsbevolking. Boeren die in iets minder slechte omstandigheden leefden waren als 'koelak' hun leven niet zeker. De landbouwopbrengst stortte in en het was geen geheim dat de wanhopige bevolking over ging tot kannibalisme om in leven te blijven.¹ Toch exporteerde de Sovjet-Unie het graan dat een deel van de eigen hongerende bevolking had kunnen redden. Het droeg eraan bij dat de prijs op de wereldmarkt verder daalde en boeren als Tammens hun producten slechts tegen een lage prijs konden verkopen. Daarnaast dreigde het rode gevaar ook dichterbij huis. IJde Wijkstra, de man die in Tammens' eigen Westerkwartier vier politieagenten vermoordde, verkondigde volgens het *Nieuwsblad van het Noorden* voortdurend communistische theorieën.² Tijdens de begrafenis van de wetsdienaren zetten communisten Grootegast op stelten. Ze kwamen nu wel akelig dicht in de buurt. Tammens voelde zich bekneld tussen de hamer van het kapitalisme en het aambeeld van het communisme.

Vlak over de Duitse grens heerste na de verloren Eerste Wereldoorlog een chaotische toestand, waar de bolsjewieken mogelijk gebruik van konden maken om ook daar de macht te grijpen. Vanaf 1933 stelde de nieuwe Duitse

kanselier Adolf Hitler met zijn doortastend beleid echter orde op zaken. Bovendien hemelden de nazi's boeren op en behandelden hen als een nieuwe adel. Tijdens een bezoek dat hij bracht aan de grote landbouwbedrijven van de Hamburger graanmagnaat Alfred Toepfer, raakte de Groningse boer diep onder de indruk van de ontwikkelingen in Duitsland. Het alternatief voor kapitalisme en communisme stond hem aan. Oog voor de schaduwkanten van het nieuwe regime had hij niet.

Tammens stak zijn bewondering voor de nationaalsocialistische landbouwpolitiek ook na 10 mei 1940 niet onder stoelen of banken en hij zette zich in voor de onder de bezetting gestichte Landstand. Zijn afkeer van het communisme was evenwel zo sterk, dat hij zich niet bij de nazi's aansloot zolang er een verdrag was tussen Hitler en Stalin. De Duitse aanval op de Sovjet-Unie maakte een einde aan alle verwarring. Nu pas was hij rijp voor het nazidom. Kort daarop meldde hij zich aan als lid van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) van Anton Mussert en kreeg het stamboeknummer 158162.

De kameraden van de NSB kwamen er al snel achter dat Tammens een man was met bovengemiddelde capaciteiten. Vanaf 3 juni 1942, vier maanden na het aantreden van Christiaan Frederik Staargaard als commissaris der provincie, volgde de benoeming van Tammens tot bestuursraad, zoals de nationaalsocialisten een gedeputeerde noemden. In deze functie maakte de politiek nog onervaren boer een goede indruk door zijn inzet en grote kennis van zaken. Toen zich na het ontslag van Pieter Cort van der Linden bij Staargaard geen geschikte burgemeester voor Groningen aandiende, vroeg de commissaris daarom Tammens voor de post. De bestuursraad bedankte echter resoluut voor de eer. Aanvaarding betekende immers dat hij het boerenbestaan op diende te geven om zich in de stad te vestigen. Staargaard reageerde begripvol en zelfs opgelucht, want hij raakte zijn bekwame medewerker niet graag kwijt.³ Hierdoor bleven de nationaalsocialisten evenwel met een probleem zitten en NSB-leider Mussert besloot dat Tammens de post toch diende te aanvaarden. Deze ervoer zo wat het leidersprincipe van de nazi's inhield: nu hij bij hen in het schuitje zat, moest hij meevaren zonder dat hij het roer in handen kreeg. Op 2 februari 1943 begon hij zijn werkzaamheden.

Tammens' officiële inhuldiging vond plaats op donderdag 4 maart in het stadhuis aan de Grote Markt. De NSB pakte groot uit en greep de gelegenheid aan om de Stadgers te imponeren. Groepen WA-mannen en jeugdstormers marcheerden zingend door de stad. Hoge gasten zoals de *Beauftragte für*

die besetzten Niederländischen Gebiete für die Provinz Groningen dr. Hermann Conring en heerbanleider ir. Carolus Huygen, secretaris-generaal van de Beweging, verleenden met hun aanwezigheid status aan het gebeuren. Groningse oostfrontvrijwilligers bezetten ereplaatsen in de raadszaal.⁴ Nadat commissaris Staargaard de nieuwe burgemeester de ambtsketen omhing, kreeg deze het woord. Tammens hield een toespraak waarin hij zich dankbaar toonde voor de benoeming. Tegelijk waarschuwde hij de burgerij zich te houden aan de gegeven voorschriften.⁵ Wie nog meende het nationaalsocialisme te kunnen afwijzen, zou snel moeten begrijpen dat het juist de enig mogelijke ontwikkeling voor het vaderland was.⁶ Tegenwerking zou hem alleen maar meer vastberaden maken. Als oprecht NSB'er baseerde hij zich op wat hij de bronnen van het Nederlandse nationaalsocialisme noemde: godsvertrouwen, liefde voor volk en vaderland en eerbied voor de arbeid, waarna hij besloot met '... en het zal waarachtig wel gaan. Houzee!'⁷

De in 1934 benoemde Cort van der Linden hield bij zijn beleid terdege rekening met de wens van de gemeenteraad. Deze vertegenwoordigde immers de bevolking. Toen Tammens de ambtsketen kreeg omgehangen had Rijkscommissaris dr. Arthur Seyss-Inquart dergelijke democratische instellingen al afgeschaft. Voor de bezetter gold een burgemeester als de eenhoofdige 'leider' van de gemeente, al moest hij zich houden aan het beleid van zijn meerderen. Besluiten van de gemeente dienden de goedkeuring te dragen van de commissaris der provincie Staargaard en van de Duitse *Beauftragte* voor de provincie Groningen, dr. Hermann Conring. Zij hadden Tammens als het ware aan de lijn, al hielden ze op hun beurt weer rekening met de wensen van de rijkscommissaris. Seyss-Inquart richtte zich vervolgens weer naar de bevelen van de Führer aller Germanen, Adolf Hitler. In theorie bestuurde Hitler zo indirect de gemeente Groningen. In de praktijk zal de plaatsnaam niet eerder onder zijn aandacht zijn gekomen dan toen de Canadezen de stad naderden.

Tammens werkte zich in dienst van de Beweging een slag in de rondte. Naast het burgemeesterschap bleef hij de eerste maanden nog de positie van bestuursraad bekleden. Ook was hij raadsman in agrarische zaken van de NSB, namens de Landstand hoofd van de afdeling Voortbrenging voor de Provincie Groningen en leider van de afdeling Studiebedrijven en Bedrijfsvoorlichting voor heel Nederland. Kort na zijn benoeming tot burgemeester verhuisde hij naar de stad, maar desondanks was hij nog steeds boer, al had hij vrijwel geen tijd meer om zich op zijn boerderij te vertonen. Het burgemeesterschap bracht ook andere taken met zich mee, zoals het

lidmaatschap van het college van curatoren van de Rijksuniversiteit en het voorzitterschap van het bestuur van de provinciale Groninger VVV. Toen hij in augustus 1943 afscheid nam als bestuursraad, benoemde Mussert hem tot Gemachtigde voor de Landbouw en Visserij. Op die manier maakte hij deel uit van het Secretariaat van Staat van de NSB. Deze organisatie stond klaar om, zodra de bezetter dit toestond, een kabinet Mussert te vormen. Door alle nevenwerkzaamheden was Tammens nimmer in de gelegenheid zich onverdeeld aan het bestuur van zijn gemeente te wijden. Hij liet om die reden routinezaken steeds meer over aan Hendrik Johannes Diephuis, de oudste wethouder en tevens de eerste in rang. Tammens had respect voor hem en vroeg hem regelmatig om advies. Alle belangrijke beslissingen nam hij echter zelf.

Als nationaalsocialist hield Tammens zich nauwgezet aan wat de nazi's van hem verwachtten. Daarbij hoorde ook het rabiate antisemitisme dat hij tot een onderdeel van zijn beleid maakte. Bij het openen van de tentoonstelling 'Herlevend Nederland' in de Harmonie wees hij zijn gehoor erop dat, ofschoon Joden inmiddels verdwenen waren uit het openbare leven, de invloed van de Joodse geest zich nog steeds deed gelden. Hij achtte het zijn taak om alles dat nog aan Joden herinnerde zo snel mogelijk te doen verdwijnen. Dat gold bijvoorbeeld voor namen van straten. Aanwezige *Verwalters*, zetbazen die bedrijven met Joodse eigenaren bestuurden in de geest van de bezetter, riep hij op hetzelfde te doen met namen van stichtingen en fabrieken.⁸ Tammens noemde het niet in zijn toespraak, maar Groningen kende al sinds 1922 een monument voor de schilder Jozef Israëls. Een week na de toespraak waren enkele geüniformeerde leden van de NSB drukdoende het te verwoesten. Ze haalden het beeld omver en beitelde de naam van de schilder van de sokkel. De bronzen plaat met het portret namen ze mee. Tammens deed alsof het voorval hem verraste, maar gaf na zijn arrestatie bij een verhoor toe dat hij de opdracht zelf had gegeven.⁹

Voor tegenstanders van de bezetter toonde de burgemeester geen enkel begrip. Kort na zijn aantreden gaf hij enkele onwillige politieagenten op voor tewerkstelling in Duitsland. Gemeenteambtenaren waarschuwde hij van tevoren dat hij zou controleren hoe ruimhartig zij doneerden aan de Winterhulp. Ook speelde Tammens een coördinerende rol bij de *Aktion Silbertanne*, moordaanslagen op tegenstanders van de 'Nieuwe Orde'. Op verzoek van Henk Feldmeijer, de Voorman van de Nederlandse SS, noteerde de Groningse burgemeester de namen van 'anti's'. Als voorzitter van de burgemeesterskring gelastte hij zijn Groningse ambtgenoten om in hun

gemeente hetzelfde te doen. Hij verzamelde de lijsten en stuurde ze naar het Scholtenhuis, waar de *Sicherheitsdienst* er gebruik van maakte bij haar misdadig werk. Tammens aarzelde niet om mensen met wie hij regelmatig persoonlijk contact had aan te geven. Stadhuispersoneel bijvoorbeeld, maar ook een man als Edzo Hommo Ebels.¹⁰ Deze landbouwer en bestuurder kende Tammens uit verschillende boerenorganisaties. Op dat moment fungeerde Ebels als provinciaal voedselcommissaris. Na een gesprek met Tammens belandde ook Johannes Amerika op de lijst. Deze hoofdonderwijzer stak niet onder stoelen of banken dat hij niet gediend was van nationaalsocialistische invloed op zijn school. Ebels heeft waarschijnlijk nooit vermoed dat hij een potentieel slachtoffer was. Amerika kreeg daarentegen bezoek van enkele leden van het *Sonderkommando Feldmeijer*, maar had het geluk de moordaanslag te overleven.

Tammens deed zijn best om de gemeentelijke organisatie grondig te nazificeren. Was er een vacature, dan kwam in eerste instantie een NSB'er in aanmerking voor de baan. 'Bij de vervulling van vacatures [...] wordt zoveel mogelijk getracht kameraden in te schakelen,' schreef hij aan Staargaard. 'Bij aanstelling van niet-kameraden worden de betrokkenen vooral op hun politieke betrouwbaarheid en hun houding t.o.v. den Nieuwen Tijd getoetst.'¹¹ Met het versterken van de positie van de bezetter en zijn handlangers, verslechterden de omstandigheden die anderen moesten zien te trotseren. Wanneer een gemeente een NSB'er als burgemeester kreeg, verlaagde dit altijd de overlevingskansen van ondergedoken Joden of verzetsmensen.

Eind maart 1945 naderden de Canadezen Groningen en verloor Tammens zijn hoop op een nationaalsocialistische overwinning. Dat ervoer bouwkundig opzichter Van Zwieteren, die een beroep op de burgemeester deed om de Martinatoren te redden van de dreigende vernietiging. Tammens reageerde defaitistisch: 'In een oorlog komen er wel heviger dingen voor, mijnheer Van Zwieteren.'¹² Het was louter aan de opzichter te danken dat de toren toch gespaard bleef tijdens de bevrijding. Korte tijd later veroverden Canadese troepen de stad. Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten arresteerden de burgervader in zijn woning aan het Zuiderpark 2 en brachten hem naar het Huis van Bewaring. Ruim 26 maanden was Petrus Tammens tegen zijn zin eerste burger van de stad geweest. Het was voorbij.

Meer dan twee jaren na zijn arrestatie vroeg Tammens zich met ontzetting en verslagenheid af hoe het mogelijk was, dat hij zich had ingespannen aan de zijde van misdadigers. Samen met 24 andere politieke gevangenen toonde hij openlijk berouw. In het gevangenenkamp te Wezep stelden zij een

verklaring op om in kerken te laten voorlezen. Het is natuurlijk nog maar de vraag hoe oprecht allen waren. Tammens was in elk geval intelligent genoeg om te beseffen dat het medeondertekenen van de verklaring niet nadelig zou zijn voor het strafproces dat hem nog te wachten stond. Dat klopte. In tegenstelling tot gelijkwaardige gevallen diende zijn zaak niet voor een Gerechtshof, maar voor de Bijzondere Strafkamer bij het Kantongerecht Groningen. Dit was vergelijkbaar met de Tribunalen, maar die waren inmiddels opgeheven.

Op 5 juli 1949 stond Tammens terecht in het Tribunaalgebouw aan de Oude Boteringestraat 44, de voormalige ambtswoning van de commissaris der provincie Staargaard. Belangrijkste punt van de tenlastelegging was het meewerken aan het opstellen van de gijzelaarslijsten. Tammens' advocaat mr. dr. Johan Elzard Hesse verklaarde hierover dat het de bedoeling van zijn cliënt was geweest om de mensen erop te waarschuwen voor de bezetter. Rechter mr. Max Koppius verklaarde daarvan 'geen snars' te geloven en veroordeelde de gewezen burgemeester tot een internering van zeven jaren en een boete van tienduizend gulden.¹³ Tammens kreeg evenwel strafvermindering en kwam op 15 april 1951 weer vrij.

Na zijn vrijlating bezat Tammens nog steeds zijn boerderijen en had hij kunnen proberen zijn vooroorlogse leven weer op te pakken. De situatie verschilde echter sterk van die in 1943. Zo waren boeren na de oorlog veel meer landbouwmachines gaan gebruiken. Die kwamen voornamelijk uit de Verenigde Staten, bijvoorbeeld jeeps die dienstdeden als lichte tractoren. Daarbij werkten er veel minder mensen op het land dan in de tijd dat Tammens nog zelf boerde. Het platteland was veranderd.

Zoon Fokko bewoonde inmiddels met zijn echtgenote de boerderij op het Ruigezand en Tammens had er voor kunnen kiezen in zijn geboortehuis op Grijssloot te gaan wonen. Hij vestigde zich niettemin met zijn vrouw in de stad. Daar woonde het echtpaar aan de Kraneweg 73 in bij haar ouders. Tien jaar later betrokken zij een appartement aan de Laan van de Vrede 25. De rest van zijn leven wilde Tammens er alleen nog maar zijn voor zijn familie. Met politiek bemoeide hij zich niet meer. Tot zijn dood op 25 mei 1986 bleef hij met de toevoeging 'landbouwer' in het telefoonboek staan.

Tammens ging er tijdens zijn burgemeesterschap niet vanuit dat zijn ambtstermijn zo kort zou duren. Tot D-day leek hij stevig in het zadel te zitten. Wellicht hield hij pas rekening met een naderend afscheid nadat het Ardennenoffensief voor de Duitsers op een nederlaag was uitgelopen. In de winter van 1944-1945 lag in Nederland het front vrijwel stil, maar vanaf eind

maart hervatten de geallieerden hun opmars richting Groningen.

Tammens bestuurdde de stad met de vaardigheden en op de manier die hij zich eigen had gemaakt door het exploiteren van zijn boerderij – zonder al te veel te luisteren naar de arbeiders die in zijn dienst waren. De afstand tussen burgemeester en Stadgers was en bleef groot. De burgemeester verplaatste zich niet in wat de burgers bezighield. Dat was vanzelfsprekend binnen de hiërarchische wereld van het nationaalsocialisme, maar bovendien was Tammens er ook de man niet naar.

Voor wie er oog voor heeft, zijn er vandaag de dag in de stad Groningen nog vele sporen te zien die herinneren aan de Tweede Wereldoorlog. Monumenten bijvoorbeeld, graven of beschadigingen aan gebouwen. Er is echter niets dat doet denken aan de man die van februari 1943 tot april 1945 kantoor hield aan de Grote Markt 1. Er kwamen onder zijn leiding geen grote projecten tot stand en het op zijn initiatief afgebroken standbeeld voor Jozef Israëls is in 1946 hersteld. Daarbij valt het niet aan te nemen dat een portret van P.F. Tammens ooit een plaats zal krijgen tussen dat van de andere burgervaders in het stadhuis. Het maakt de NSB-boer die tegen zijn wil de ambtsketen omgehangen kreeg tot een burgemeester zonder voetafdruk, een vergeten magistraat.

Noten

1. “Honger striemt Z.-Siberië,” in *De Telegraaf* 4 januari 1934. Soortgelijke berichtgeving verscheen ook in andere dagbladen. “Over het bolsjewisme,” in *Nieuwe Apeldoornse courant* 7 mei 1934. “Russische ellende,” in *Friesch Dagblad* 20 maart 1934.
2. Jan Postma, “Het vreeselijk drama te Grootegast,” in *Nieuwsblad van het Noorden* 19 januari 1929.
3. NL-GnGRA, archiefnummer 1165, kabinet van de commissaris der provincie, inventarisnummer 154. Brief van P.F. Tammens aan C.F. Staargaard, d.d. 30 november 1942 en brief van C.F. Staargaard aan P.F. Tammens d.d. 1 december 1942.
4. “De stad Groningen onder nationaal-socialistisch bewind,” in *Nieuwsblad van het Noorden* 5 maart 1943.
5. “Burgemeester P.F. Tammens te Groningen geïnstalleerd,” in *Dagblad van het Oosten. Almelo's dagblad* 5 maart 1943.
6. “Groningens nieuwe burgemeester. Plechtige installatie,” in *De Telegraaf* 5 maart 1943.

7. "De stad Groningen onder nationaal-socialistisch bewind," in *Nieuwsblad van het Noorden* 5 maart 1943; "Burgemeester van Groningen geïnstalleerd. Laatste der grote Nederlandse steden onder nationaal-socialistisch bestuur. Rede van den heer Tammens," in *Het Volk* 4 maart 1943.
8. "'Herlevend Nederland" in Groningen. Groote belangstelling in heel Noord-Nederland," in *Het Nationale Dagblad* 8 juni 1943; "'Herlevend Nederland" Officieele opening te Groningen," in *Drentsch Dagblad* 8 juni 1943.
9. Nationaal Archief, toegangsnummer 2.09.09 CABR, inventarisnummer 91925 PRA Groningen S 274, dossier Petrus Tammens.
10. NL-GNGRA, toegangsnummer 2220 verzameling documenten OVCG, inventarisnummer 109 lijsten met personen die in aanmerking kwamen voor represaillemaatregelen.
11. NL-GnGRA, toegangsnummer 1165 kabinet van de Commissaris der provincie 1942-1945, inventarisnummer 147 kwartaalverslagen van burgemeesters, 1944-1945 met notulen burgemeestersbespreking; Verslag van de burgemeester der gemeente Groningen over de maanden Januari, Februari en Maart, d.d. 3 mei 1944.
12. J.A. Wolf, "Onze Martini in groot gevaar," nummer XXXI in de reeks "Door de gehavende stad" in *Groninger Dagblad* 18 juli 1945.
13. "Eens burgemeester van Groningen, nu verdachte. Tammens: nazificeeren..." in *Nieuwe provinciale Groninger courant*, 6 juli 1949.